

FRAY BARTOLOMEZ PUNTU BATZUK

Donostia, 1980-XI-28

Patxi Altuna

Fray Bartolomeren *Euscal-errijetaco olgueeta, ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba* liburuaren morfosintaxiko bizpahiru puntu bakarrik ukituko ditut hemen, nahiz askoz gehiago lirakeen ukitu beharrak, ene ustez. Zuen artean bizkaiera, eta batez ere bizkaiera zaharra, ongi ezagutzen dutenentzat gauza berri gutxi dakart, baina iparraldeko antzineko idazle batzuk ikertu ondoren neri atentzio bizia eman bait didate, agerian ipintzea merezi zutela iruditu zait.

1.1. Eta hona lehen puntua: *perpau konpletiboetan -la eta -na*. Altuberen iritzia ezaguna da. Honela dio: a) *-la*: fuera de Bizcaya casi en todas las regiones euskaldunas parece ser el sufijo común para los tres casos; alegia, "*Oraintxe datorre-la*" (*diño onek*), *perpau konpletiboa* bera galdegaia duena; *Orain datorre-na* ("*onexek*" *diño* (galdegaia "*onexek*" *duelarik*); *Orain datorre-nik* ("*ez*" *tiño ónek*), ukapena bera delarik galdegaia. Eta honela darraikio gero: "En Bizcaya se le emplea, ordinariamente, en la forma señalada en los ejemplos precedentes, o sea, cuando el sintagma en cuestión constituye el miembro inquirido de la oración principal. Cuando no concurre esa circunstancia, por lo general se emplea en Bizcaya, b) *-na*: si la oración principal es de carácter afirmativo. Aun en bizkaino se emplea, excepcionalmente, el sufijo *-la* como característico de sintagma oracional inquirido; en este caso la significación que imprime ese sufijo a la frase difiere en algo de la de su concurrente *-na*; véase, *Umeak ostu dabe-la* ("*zeuk*" *esán dozu*) (aquí no se da como cierto ni se niega que el niño haya robado); *Umeak ostu dabe-na* ("*zeuk*" *esán dozu*) (Aquí se da como cierto que el niño ha robado). c) *-nik*: si la oración principal es de carácter negativo. Se exceptúan las frases cuya oración principal está formada por una flexión simple del verbo sustantivo (Izan); se dice, pues, ("*ez*" *ta egíya*) *etorri nintza-na* o *nintza-la*, y no ("*ez*" *ta egíya*) *etorri nintza-nik*".

Ez dut nik hemen Altuberen eritzia gezurtatzen denborarik galduko, ez bait dakit zenbatetaraino den gezur ere, gero ikusiko dugunez; denok dakigu, ordea, nik uste, egia ere ez dela, egia osoa ez bederen. Aski da horretarako Fray Bartolomeren aipatu liburuko honako *perpau* hauek, beste gehiagoren artean, irakurtzea. Honela dio gure fraileak:

“Dinodan guztia, eguiya dana, ezaututeco, inoc dudaric badauca, contu imini begui, ta icusico dau... (or. 59-60).

Perpau horretan konpletiba galdegaia da eta *-na* dio, halere. Beste biotan, ostera, konpletibak ez dira, noski, galdegai eta *-la* hartzen dute, halaz guztiz ere:

“Errazuazco olgueetiac, esaten da bada, ezdabela eragozten Jaungoicua serbidutia. Ez, aldia bateti, edo besteti erreguelati campora daguan olgueetia gaiti” (or. 20).

Perpau horren galdera hau da, izan ere: “*Nork* esaten da ez duela eragozten...?, bigarren zatiak (ondoko “Ez, aldia bateti, edo besteti..” horrek) garbi erakusten digunez. Perpau hori gaztelaniaz honela litzateke, alegia: “Es, pues, la diversión razonable la que se se dice (o, decimos) que no impide el servicio de Dios; no la que por uno u otro motivo queda al margen de la ley”.

Eta ikus beste hau ere:

“Ezda errez sinistuten, Sacerdote Jaunac, ta religiosuac, eureen estadu santubagaz aaztuta... saraubeetan dantzan eguiten daveela” (or. 168).

Horko horretan “ez” litzateke galdegaia, Altube jaunaren beraren irakatsien arabera. Utzi ditzagun alde batetara, gainera, galdegaia zein den erabakitzen oso zailak diren pasarteak. Honako hau, esate baterako:

“Orregaiti Santo Tomasec esaten dau ainbeste lecutan, ta beti: alaco ocasinoetara juatia pecatu dala” (or. 158).

1.2. Baina Altubek berak ematen dio, ene ustez, azpikolperik gogorrena bere eritzari lehenxeago irakurri ditudan haren azken hitz haietan: “Se exceptúan las frases”, esan digu, “cuya oración principal está formada por una flexión simple del verbo sustantivo (Izan)” eta adibide hau ezarri:

(“Ez”ta egiya) etorri nintza-na o nintza-la.

Aurreko lerroetan erakutsi digunari balegokio, ezin lezake aukerarik eskaini: nintza-*na* edo nintza-*la*. Perpaua ezezkoa denez gero eta ukapena bera galdegai (“ez” horregatik dago komila artean), *nintza-na* bakarrik eman beharko zukeen ontzat.

Bestalde harrigarria da, ene ustez, *-na* duten exenpluak auzi honen bate-re kezkarik ez zuten idazleengandik (Fray Bartolome, Urruzuno eta Azkueri Erronkaritik idatzi zion batengandik) hartuak eta jasoak izana eta besteak, aldez, Altubek berak asmatuak edo Azkuerenak.

1.3. Azkuek bere aldetik *-na* atzizkiari buruz honela diosku bere Hiztegian: “Sufijo verbal que vale por “que”. Se usa con verbos como “saber, asegurar, negar, crear, conocer, ver, decir...” y otros semejantes. No es exactamente lo mismo que el sufijo verbal *-la*, pues *-na* significa más bien “el hecho

de que” (cf. s. v. *-na*) eta lau esanplu aipatzen ditu. Bere *Morfología Vasca*-n Altuberen irakatsia bere egiten du eta esaten: “El uso de estos sufijos *-na* y *-nik* exige también... que la oración subordinada, por ellos caracterizada, no constituya el miembro principal o inquirido de la proposición principal” (or. 74).

1.4. Duela urtebete Arrasateko biltzarrean Patxi Goenagak eta Jose A. Mujikak txosten bana aurkeztu zuten konpletiboen auzi hau jorratuz. Lehenak Juan Bautista Agirreren obratik abiatuak erakutsi zizun idazle honek ez duela *-na* inoiz ere erabiltzen, beti *-la* baizik, eta atzizki hori honako aditz hauen mendeko perpausetan ageri dela: *adierazi, aditu, aditzera eman, agindu* (prometatu), *aitortu, ahaztu, atera, begiratu, beldur izan, kontatu, kontuegin, dio, demagun, hitz eman, ikusi, erabaki, erakutsi, erantzun, eritzi, esan, ezagutu, gaztigatu, gogoratu, gogora ekarri, igerri, iritsi, dirudi, jakin, oroi-tu, sinistu, ukatu, uste*.

Jose A. Mujikak bere aldetik, Leizarragaren zenbait zati oinarri harturik, *-la* eta *-na*-ren arteko bereizkuntza argitu nahiz, huts txiki bat egiten du, ene ustez, artikulua ongi ulertu baldin badiot: *-nik* atzizkia noiz erabiltzen dugun —Leizarragak ez omen bait du *-na* ez *-nik* erabiltzen— ikertu du lehenik eta hortik hartu abiadura gero *-la* eta *-na*-ren arteko aldea zein izan daitekeen ateratzeko. Baina bide horri ez deritzat zuzena: *-na* noiz eta nolako perpausetan erabili den eta erabili behar den ez dakigun bitartean, alferrik ariko gara, ene ustez, *-nik*-ek zer esan nahi duen eta nola eta noiz horrezaz balia gaitzeko mintzatzen. Horrezaz gainera, Altubek bezalaxe, Patxi Goenagak eta Jose A. Mujikak berek asmatutako edo bere belarrien arabera moldatutako perpausen testigantza dakarkigute paperera eta horri ere ez deritzat bide zuzena. Gaur zer esaten dugun ikertu eta esaten dugunetik argudiorik atera baino lehen, esaten duguna zuzen ala oker esana dagoen garbitu behar da eta horretarako bide bakarra dugu: zaharren lekukotasuna, zaharrek ere zenbait gauza oker esan zezaketela egia den arren, egiantzekoagoa bait da guk gauza gehiago oker esatea. Esate baterako, 623. orrialdean aipatzen duena berak asmatuak: *Ez dugu entzun deus egin duenik* edota ez da ezer euskaraz edota, ezer bada, azpiegituran hau dauka izkutatua: “Egin du zerbait” eta hori entzuna ukatzen du, hain zuzen.

Modu berean, *Ez esan inori alkate zarenik* dakar beste pasarte batean (or. 622) esanplutzat eta horrezaz baieztatzen, ez omen dugula hori esatean suposatzen elkarrizketaria alkate denik. Hori eritzi bat besterik ez da. Nik hauxe diot: perpaus horrek berekin nahitaez ez badakar mintzalaguna alkate izatea, gutxienez badakar mintzalaguna esaten aritua bera alkate dena.

1.5. Baina gatozen Fray Bartolomerengana. Hemen dut *-na* ageri den pasarte guztien zerrenda, baita *-la* konpletiboa daramatelarik perpaus nagusian datozen aditz guztiena ere. Azkenok hauek dira: *aituten emon, aitu, agindu* (= manatu), *atera contua, autor(tu), esan, egia izan, ezautu, erakutsi, erabagi, erantzun, entzun, eduki* (= “seguirse de ello”), *eritzi, *io, ikusi, ira-*

kurri, jakin, gauza jakina izan, konpesatu, pensau, probau, sinistu, uste izan, topau. Patxi Goenagak J. B. Agirregandik harturik eman digun zerrendarekin erka badezagu, esan dezakegu ia guztiak berberak direla. Hari Fray Bartolomeren hauek falta zaizkio: *agindu (manatu esan nahi duelarik), entzun, eduki, irakurri, konpesau, pensau, probau, topau.* Fray Bartolomeri, ostera, Agirrerren besteok falta: *adierazi, agindu (prometatu esan nahi duelarik), ahaztu, begiratu, beldur izan, kontatu, kontu egin, demagun, hitz eman, gaztigatu, gogoratu, gogora ekarri, igerri, iritsi, dirudi, oroitu eta ukatu.* Gero ikusiko dugunez, Fray Bartolomek ere badarabiltza aditz hauetako batzuk, baina *-na* dutelarik, hain zuzen, ez *-la* dutelarik, Agirregan bezala.

1.6. Hona orain perpaus konpletiboan *-na* daramaten perpaus nagusiko aditzen zerrenda eta perpaus guztiak, lan honen gorputz gisa:

1.Jakin

“Mundu guztiac daqui bada: ardao pusca bat edanac, ta endemas cerbait gueijago edanac... luxurijaren suba viztu eraguiten *davena*” (or. 49).

“Verbeeta onetan ecer gueituta *ezdaguana*, piesta zale guztiac daquijee” (or. 55).

“Baita da eguija, plazaco piestara, ta dantzara duazanac... ondo daquijeela bigarren juate aldico... leleengoti azquenera luxuriya guztiaren testi gu izatera *duazana*” (or. 99-100).

“...ondo daquijeela, dinot, ...duazan guztian luxurijaren sutegui, ta ats ziquin au guztiau, ta gueijago icusico *daveena*, ta sentiduco *daveena*” (or. 100).

“Ondo daquijeela... eurai bere sarritan, edo gueijeenan, edo beti esan *deutseezana*, ta eguin *deutseezana* pecatu zatar, loi areec guztiac (or. 100).

“Nic icentau bagaric, daqui gentiac ondo, onetarico Ermita asco *dagozana* Vizcaijan, ta Provincijan. Ta urrin errijetati legua ascuan gentia juan *oidana* erromedijara piesta egunian” (or. 106).

“Bada au, irugarren Aguindubaren contra berez pecatu mortala *dana*, edoceinec daqui, edo jaquin biar dau” (or. 109).

“Erregue Jaunac, ta Legueguinac ichi leguijue errijetaco gentiari, piestaac, ta dantzaac eguiten, pecatu *diriana* eurac jaquin arren, eurac peccaturic eguin bagaric, dino Santo Tomasec” (or. 147).

“Alaco gauzac pecatu *diriana* jaquin arren, jazoten isteen deutsee Legueguinac, eurac pecatu eguin bagaric” (or. 149).

“Baquijee cristandadeco Aguintari Jaunac, lecuban lecuban *dagozana* nasaijac, Jaungoicuaren bildur bagacuac” (or. 149).

“Noc ezdaqui, orduban vijotza pretauta *daguana*, pecatuban jausteco, pecatubari obeiduteco, ta verenuagaz ilteco?” (or. 161).

2. Gauza jakina izan

“¿Ta ezda gauza jaquina, plazaco apaindurijac, ta gorputza ondo pretaubac luxurijari sarri dei eguiten *deutsana*, ta su gueijago emoten *deutsana*?” (or. 51).

“Gauza jaquina da, gentilac edocein izate artuten *eveena* Jaungoicotzat” (or. 140).

“Santo Tomasec dino... ez dala pecatu. Baina sartuten bada indecencijazco gauzaric danzaan gauza jaquina dala, pecatu *DANA* (or. 157).

3. Ikusi

“Zeuc dacuszu, nire naija eguijazcua, ta arteza *dana*. Baita nire eguina ezer *ezdana* bere” (or. 5).

“Escritura Sagraduco lecu onetan... gueure piesteetaco dantza madaricatubac Jaungoicuaren gorrotua, ta zamaija eureen gainian *dauqueena*, edoceinec dacuts” (or. 78).

4. Ezagutu

“Dinodan guztia, eguija *dana*, ezaututeco, inoc dudaric badauca, contu imini begui, ta icusico dau... (or. 59-60).

“Ezaututen davee, olgueeta areetan arimac osasun onic ez *dauqueena*” (or. 195).

5. Ukatu

“Baina inoc ucatu ezin legui, pasiuaren achaquijagaz gauza chaar asco eguiten *diriana*” (or. 32).

“Ezin inoz ucatu legui, dantza zaliac au ondo *daquijeena*” (or. 101).

“Ezin ucatu legui, arriscu gueijago *dauqueena*... persona libriac” (or.).

6. Erakutsi

“Ezbada... guztiac eracutsi daveela Eleisaco Santubaquin, dantzaac pecatu mortalecuac *diriana*” (or. 91).

“An eracusten dau Santubac Eleisaco Gurasuen, jaquitunen, ta errazoiaren goitute osuagaz, esan dirian naasteco dantzai jarraitutia pecatu mortala *dana*” (or. 84).

“Au esanda gueratu da leen. Baina olgau biar *dana*, edo, gaztiac olgau biar *daveena*, ez deuscu inoc eracusten” (or. 189).

7. Egia izan

“Verbeeta onec uts eguite bi daucaz. Bata da: Gaztiac cetan, edo atan olgau biar *daveena*. Ezda au eguija” (or. 189).

“Eguija da, nosbait olgуетia naturaleciac escatuten *davena*. Baita, cetan, edo atan olgau *leitequiána* bere, bai zaarrac, ta bai gaztiac, bai Prailiac, ta Monjaac bere” (or. 189).

8. Sinistu

“Ezda errez sinistuten... Ta ezda, orrac... piesteetara, ta erromedijeetara juanda, guizon, ta emacumeen artian, nesca, ta mutilen artian naastian sartuta, olgуетan ibilten *diriana* bere” (or. 158).

“¿Sinistuco ete dau au alaco Eleisa-guizonac, descuiduan inor bada, onan *dana*?” (or. 171).

9. Autor(tu)

“Oneec autor davee, piestaac, ta erromedijaác, eta biguiraac, eta sarau-bac chaárrac *diriana*” (or. 195).

10. Esan

“Santo Tomasec, ta beste juicijua dauqueen guztiac, esaten davee, dantzian eguitia berez pecatu *ezdána*” (or. 156).

1.7. Egin dezagun zenbait gogoeta gorputz honen aurrean:

a) Arestian mendeko perpaus konpletiboan *-la* zeramaten aditzak eta orain *-na* daramaten besteok elkarrekin erkaturik, lehenik esan behar da ia aditz berak ageri direla inoiz atzizki bata inoiz bestea dutelarik. Hala nola *jakín, gauza jakína izan, ikusi, ezagutu, erakutsi, egia izan, sinistu, autor(tu)* eta *esan*. Hots, bat ez, gainerako guztiak. Bat hori *ukatu* da. Zergatik hori? Dena den, Azkuek bezala, halako aditzek *-na* hartzen dutela esatea, ez dirudi aski denik, berberak *-la* ere hartzen bait dute.

b) Elkarri kopulatiba gisa *eta*-k loturik dauden perpausetan ageri direla batzuetan bata eta bestea nahasian, ez elkarrekin zer ikusirik ez duten perpaus bakanduetan bakarrik. Esate baterako:

“Baquijee cristandadeco Aguintari Jaunac, lecuban lecuban *dagozana* nasajjac, Jaungoicuaren bildur bagacuac, Ceruba galdubac, edo irabatzijac penaric emoten ez deutseenac, odolaren, ta arguijaren artian loituta vitzi gura deveenac; ta asco izan arren ceruraco deitubac, guichi izango *diriala* ceruracuac” (or. 149-150).

Modu berean, ikus or. 84, 91, 100-101, 168.

c) Hogeitamaika pasarte horietarik zortzitan konpletiba perpaus nagusiaren aurrean kokatua dagoela eta beste hogeitahirutan atzean.

d) Perpaus nagusia zortzitan ezezkoa dela, formaz eta itxuraz bederen, nahiz zortzi horietarik bitan perpausa galderazkoa denez gero, baiezkoreen balioa duen. Hots, *Noc ezdaqui...?* eta *Mundu guztia daqui* berdintsu diratke balioz; era berean, *Ezda gauza jaquina...?* eta *Gauza jaquina da* ere bai. Ostera, *Sinistuco ete dau...?* formaz baiezkkoa den arren, balioz ezezkoa baitlitza hartu behar da. Eta gainerako zinezko ezezkoetan zergatik ez dugu *-na* ordez *-nik*?

e) Ostera *-la* hartu duten konpletibak, nahiz hemen bildu eta eskaintzen ez dizkizuedan, sines iezadazue, otoi, berrehundik gora direla eta guztiotarik bik bakarrik dutela perpaus nagusia ezezkoa.

f) *-nik* ere ageri da; behin bakarrik, hori bai, edo hiru bider, nahiago bada, baina pasarte berean eta elkarren segidan, *ezta* kopulatibak elkarri lotzen dizkion hiru perpausetan. Geroago aipatuko dut pasarte hori.

1.8. Punturik meheena eta zailena gelditzen zait aztertzeko, taxonomia maila hutsean neure lan hau utzi nahi ez badut. Zer alde dute bi atzizki, *-la* eta *-na*, horiek? noiz erabiltzen da bata eta noiz bestea? Hobeki esan, noiz erabiltzen ditu Fray Bartolomek? Nahiago nuke galdera hauei bestek erantzungo balie, neronek ez bait erantzun osorik ez gogobetekorik. Baina beldurrez eta herabez bada ere, eta are hanka sartzeko arrisku galantez, hona berriro beste gogoeta batzuk:

a) Latinez guztiz ezezagunak dira, oker ez banago, euskarazko eta gaztelaniazko “Ez dut uste...” eta “No creo que...” horien antzeko lirartekeen “Non opinor” edo “Non aestimo”-zko perpaus konpletibak. Horien ordez “Non ita aestimo” eta horien kideak erabili ohi ziren, beti ondoko perpaus konpletibaren ordez “ita” edo “tale” txertaturik, edota, jakina, perpaus nagusiko adizkia baiezko forman emanik: “Opinor eum non esse venturum”, mendeko perpaus konpletiba osoz. Euskaraz, gaztelaniaz bezalaxe, ukapena mendeko perpausetik nagusira jauzi da, beraz. “Non credo”, “nescio” edota griezoz ou φημί (= *ukatu*, ez ez esan) ez dira, agian, gauza bera. Hauek bere ukapena eta guzti, egitate positiboa den konzeptua adierazten dute.

b) Har ditzagun Fray Bartolomeren hiru azkenak. Bitara irakur, eta hainbestez adi ere bai, daitezke: *Oneec autor davee (zer autor davee?) ...saraubac chaarrac diriana*. Edota, *Guztiac esateu daree (zer esaten daree?)... berez pecatu ez dana*. Edota, *Au gaiti esaten dira (zer esaten da?)... chito gauza asco...: Au eguin davena... onan ibili dana... an izan eizana...* Baina denok konturatu zarete ez dela hori irakurraldi zuzena, ez duela hori esan nahi. Betiko kontua dugu hemen: *Esan dít / hil delá*, batetik, eta *Esán dít hil delá*, bestetik. Berdin da perpausak trukatzea: *Hil delá / esan dít* eta *Hil delá esan dít*. Bi gauza dira. Azentoz ere guztiz desberdin, jakina. Baina azentoz bakarrik ez. Batak —bi multzoetarik bigarrenak— onartzen du eta ia ia eskatzen, gero hitzez esango bada ez bada ere, ondoren adbersatiba: *Hil dela esan dít, baina... noiz eta nola hil den ez*, esate baterako! Besteak, aldiz, kopulati-ba onartzen du gehienez: *Hil dela / esan dít eta... zu hara ez joateko*.

c) Hona orain nere susmo ausarta —eta barka ausardia—, Fray Bartolomeren hiru azken horietarik lehena behar bezala irakurriz: *Oneec autor davee* (“Estos ya admiten...”) *saraubac chaarrac diriana*, beste *Esan dít hil delá* bezala. Hau bezalakoak, hots, *Esan dít hil delá, baina...* honen kideak direnean, ez ote da erabiltzen *-na*? Alegia, ez ote ditu Fray Bartolomek bereizten: *Esan dít hil dená* eta *Esan dít / hil delá*? Lehena mintzagai litzateke; bigarrena, aldiz, galdegai.

d) Honetarako susmo bizia, arrazoi gehiagoren artean, honek sorrerazitzen dit. Badakizue Fray Bartolomek liburuan barrera tesi nagusi hau frogatu nahi duela: “Olgetea ona da, baina dantzan eginez, batikbat zenbait modutara eginez, olgetea bekatu mortala”. Behin eta berriro ageri da gogoeta hori liburuan zehar, bidezko denez. Baina idazleak lehen aldiz hori proposatzen duenean, perpaus konpletiban *-la* atzizkiz ematen digu. Hala nola: *Areec esan davee: dantzia berez ezdala pecatu. Ta bestiac: dantzia berez pecatu izan ez arren, eguiten dan moduban, ta naturaleza jausijac guizon, ta emacume naaste eguin leijan moduban, pecatu dala, edo pecatuco ocasio urrecua dala* (or. 9-10). Oстера, irakurlea horrezaz aski jabetu dela iruditzen zaionean hasten dira bekatu dela esateko *-na* konpletibak agertzen. Alde honetatik guztiz interesgarri dela uste du jakitea *-na* duten hogeitamaika konpletibetarik zazpik “pecatu dana” edo “diriana”, “pecatu mortala dana” edo “pecatu mortalecuac diriana” diotela. Besteetan, beti ‘bekatua’ izendatzen ibili gabe, luxurija hitzaz baliatzen da eta lau bider dio: “luxurijaren suba viztu”, “luxurija guztiaren testigu izan”, “luxurijaren sutegui, ta ats ziquin au guztiau icusi” edo “luxurijari dei eguin”. Horrez gain eta lehenxeago esan bezala, olgetea berez gauza ona dela ere garbi utzi nahi du, inork pentsa ez dezan olgeta guztiak gaitzesten dituela, eta *-na* duten lau konpletibaren perpausok hala diote, hain zuzen: “olgau biar daveena”, “olgau leitequiana”, “olgueetan ibiltzen diriana” eta “olgueetia naturaleciac escatuten davena”. Hogeitamaikatarik hamabostetan, beraz, liburuan barrera mintzagai den leloa da *-na* konpletibaz emanik ageri dena.

1.9. Zer esanik ez, *-na* duten konpletiben edukia ez dela beti aurreko lerroetan hitzez hitz esana ageri, beti mintzagai dela frogatu ahal izateko. Hori txulada handiegia litzateke eta liburu batean ezin gertatuzkoa. Hori gehienez ere elkarrizketan gertatzen da, baina orduan ere nekezo, hiztuna ez bait dago beti elkarrizketariaren esanaren baitan zerbait esateko, bai izateko eta hark zerbait esan ez arren, susmo egin dezake, edo bestetandik jakin, hark zer pentsatzen duen. Halaz ere, *Esan dit hil dena*-ri adbersatiba dagokiola esan bait dut, agerian ipini nahi nuke bizpahirutan *baina*, beste batzuetan aurreko lerroetan esan guztien bilduma eta ondorio gisa *bada*, besteetan adbersatiba baten balioa duen *ta...* darabiltzala Fray Bartolomek.

1.10. Punturik ilunenetakoa —orain artekoa aski ilun ez baldin bazen eta oraindik ere ez balitz bezala— zera da: zergatik darabilen *-la* bitan eta *-na* zortzitan perpaus nagusia ezezkkoa delarik, *-nik* esan beharrean. Esan bezala, bai bait daki behin bederen *-nik* erabiltzen. Orain arte esanak egia badira, erantzuna hau litzateke: *-na* (nahiz *-nik*) erabiltzeko ez da aski perpaus nagusia ezezkkoa izatea; horrez gain mintzagai izan behar du. Entzun ezazue, arren, edo irakur, hobeki esan, banatu dizkizuedan orrietan bait dago pasarte osoa idatzirik, zazpigarren kapituluaren hasiera:

VII. *Gaztiac, cetan, edo atan olgau biar davee.*

“Zazpigarren lecuban dinue dantzaarijac: *Gaztiac cetan, edo atan olgau biar daveela*. Verbeeta onec utseguite bi daucaz. Bata da: *Gaztiac cetan*, edo atan olgau biar *daveena*. Ez da au eguija. Eguija da, nosbait olgueetia naturaleciac escatutén *davena*. Baita, cetan, edo atan olgau *leitequia-na* bere, bai zaarrac, ta bai *gaztiac*, bai *Prailiac*, ta *Monjaac* bere. Au esanda gueratu da leen. Baina olgau biar *dana*; edo, *gaztiac olgau biar daveena*, ez deuscu inoc eracusten. Ezdogu iracurten Jesucristo olgau *zanic*. Ezda Ama Virginia olgau *zanic* bere. Ezda San Juan Bautista olgau *zanic bere*” (or. 189).

Zer dugu hor? Perpaus adierazkorra ager daitekeen lau moduak ditugu lerro gutxi horietan barrena. Lehenik, *...olgau biar davee*; gero, *...olgau biar daveela*; gero, *...olgau biar daveena*; azkenik, *olgau biar daveena, ez deuscu(-la) inoc eracusten* baieztatu ondoren, mintzagai bait da dagoeneko, *Ez dogu iracurten Jesucristo olgau zanic* eta abar dio, hortxe bertan *-nic* ordez *-na* esan berria duen arren, perpaus nagusia (“ez deuscu inoc eracusten”) ezezkkoa zelarik ere. Ohar, gainera, hitzez hitz dioela “Au esanda gueratu da lehen”, mintzagai dela, alegia, eta baita “Baina” ere.

Horregatik esan dut lehen Joxe A. Mujikaren *Ez esan inori alkate zarenik* hura zela eta, elkarrizketaria alkate den ala ez aurrez suposatzen ez badu, bai bederen suposatzen duela bera alkate dela esaten ari dela mintzalaguna.

1.10. Eta Altuberen teoria zer, hortaz? Altubek ez zekien, agian, eta nik ere ez oraintsu arte, mintzagaia zer zen. Laster argitaratuko da Mitxelena lan bat, *Galdegaia eta mintzagaia euskaraz* deritzana. Mintzagaia ingelesek *comment* edo *rhema* deritzatena omen da. Altubek *-la* perpaus konpletiba gal-

degai zenean erabili behar zela erakutsi zuen, eta gainerakoetan *-na* edo *-nik*, perpaus nagusia baiezkoa edo ezezkoa izatearen arabera. Ene ustez, *-na* eta *-nik* mintzagai direnean erabili behar dira; *-nik* erabiltzeko korrezaz gain perpaus nagusiak ezezkoa izan behar duelarik, jakina.

2. Bigarren puntua. Zer esan nahi du honako perpaus honek? *Ceuc ondo daquizun ustiagaz, ta neure arimaco, ta vijotzeco gogoric zintzuenagaz, ceure escu jotsijeetara bialduten dot, Jesus Curutzecua, ibiliera, ta olgueta santubeen NEURRIA, euqui leguizaneen GATZA, ta ezin leguizaneen OZPINA*" (or. 5). Azkeneko bi leguizaneen horiei buruz da ene galdea: zein da itzulpena eta zer dira bi leguizaneen horiek? Liburuaren hasierako *Jesu-Cristo gueure Jaun curutzian josijari* delako eskaintzan dago sartua. Irakurri batera aski ilun gertatu zitzaidan eta argi beharrez liburu osoan barrena ageri diren *-gi-* erroko adizki guztietara jo nuen. Hona azken fruitua.

Mundu guztiak dakienez, *-gi-* gainerako euskalkietako *-za-* erroaren ordaina da bizkaieraz. Hala nola liburuaren hasierako hitzotan: *Nori, Jauna, ceuri, baino besteri esquini neguijo nic...?* Gure *niezaioke* edota *diezaioket*-en gisakoa da hori, noski. Baina honek ez zizkidan inola argitzen goiko *leguizaneen* bi haiek. Nork "euqui", izan ere? Adizki guztiak aztertuturik, ondorio honetara heldu naiz: *-za-*ren ordaina, hots, laguntzaile iragankorrena, ez ezen, *-gi-* bada ere berez aktibo diren eta pasibaz emanak dauden aditzen laguntzailea. Alegia, Fray Bartolomek argiro bereizten ditu biok: *jazo leiteque, jausi ditezen, vizi ditezala* eta abar, batetik, hots, berez eta izatez iragangaitz diren aditzen laguntzailea, eta beste hauek, bestetik: *esan ezin leijan, ezin imini legui, ecarri leguizan* eta abar. Azken hauetan INORK ez du *esan, imini, ecarri...*, baizik pasibak dira: "no se puede decir", "no se puede establecer", "se pueden traer". Aditza berez iragangaitza denean, *-di-* da, berez, laguntzailearen erroa; aditza berez aktibo izan eta haren bidez zerbait pasibaz esaten denean, aldiz, *-gi-*. Baita, noski, iragankorra den aditza aktibo bezala erabiltzen denean. *Esan legui* bi gauza izan daiteke, beraz: *inork zerbait esan* edota *esan daiteke*-ren parekoa; *etorri* edo *joan* darabilenean, ostera, beti *leiteke* esan ohi du.

Aipatu ditudan exenplu horiek pasibak direla sines dezazuen, entzun, otoi, pasarte osoak. *Concienciya garbijac beragaz dacar, ezdaquit celaco contentu bat, poz bat, alegriya bat, ta esan ezin leijan, vijotzeco nasaitasun bat, eta libertade bat*". Bigarrrena: *Onaco aparteco bacocharen gogoco olgweetac gaiti, ezin erreguela seguru bat imini legui*". Hirugarrena: *Juicijo on baten erreguela pera ecarri leguizan, ta casic gueijenac nai oiditubeen olgweetac dira: Jocua, Eitza...*".

Honenbestez garbi dago zer esan nahi duen lehen pasarte hark: "Con la confianza que Tú bien conoces y con la más recta intención de mi alma y corazón, envío a Tus manos clavadas, Jesús Crucificado, la moderación de las santas andanzas y diversiones, la *sal* de las que pueden tenerse (i. e. licitas) y el *vinagre* de las que no pueden tenerse (i. e. ilícitas).

Hau honela izateak arrastoa ematen digu, bestalde, jakiteko zein aditz jotzen zituen Fray Bartolomek aktibotzat eta zein ez. Zergatik dio, esate baterako, *poztu gaitetzala, consolau gaitetzala, ta alegrau gaitetzala?* (or. 22). Erantzuna argi dago, ene ustez: “animarse, consolarse, alegrarse” ez direlako “consolar” eta “alegrar” aditzen pasibak.

3. Hirugarren puntua: nola bereizten ditu Fray Bartolomek *-z, -gaz* eta *-kin* beren artean? Honela: *-kin* beti plurala da: *andijaquin, guztiequin, umiaquin...*, *-z* soila mugagabea da eta, nolazpait esateko, “lleno de”, “cosido a”, “perforado por” eta antzekoetan erabiltzen du soil soilik. Ikus honako pasarte hau: “Curutze orretan ceure Gorputz biguna, ederra, garbija, ta Jaungoicozcua arantzaz, ta ultzez zulotuta, colpez zaurituta, azotez eratzita, autsez, ta luurrez ezainduta, biaz tunez, ta ozpinez mingochtuta, odoltuta, illunduta, minduta, eseguita, burlaz, ta desondraz estalduta, oinac, ta besuac burdina zorrotzez josita, gueu gaiti illtzen zacustazanian bateti...”; azkenik *-gaz* singular mugatua denean erabiltzen duela esango nuke: ikus *bategaz, balijugaz, ustiagaz, zintzuenagaz...*

4. Laugarrena eta azkena gaurkoz, zuen pazientzia ahitzen hasia bait dateke, agian: bokaleen elkar jotzean, hitzaren erroa bokalez amaitu eta mugatzaileari lotzean, alegia, fonetika aldakuntza biziak sortzen direla edozeinek daki. Bakarra aipatuko dut, oso fenomeno ezaguna bait da: zer gertatzen da *-a* eta *-a* elkartzean? *-Ia* sortzen da, noski. Ez, ordea, beti; ez, alegia, pluralean (*dantzaac, olgheetac*); ezta singularreko inesiboan ere (*dantzan, eusqueran, gauzan...*). Salbuespen bakarra aurkitu dut: *eitzian*, baina ez da erabat salbuespen, *eitza* eta *eitze*, biezaz baliatzen bait da.